

M.W. HEIJENGA-KLOMP

Jasper van Wittel

(ca 1652–1736)

Een Amersfoortse schilder
in Italië

Withoos' leerling Jasper van Wittel is in ons land een vrijwel onbekende. In Italië behoort hij onder de naam Vanvitelli tot de grote meesters op de overgang van de 17de naar de 18de eeuw. Met zijn geheel nieuwe wijze van schilderen van stadsgezichten werd hij de directe voorloper en inspiratiebron van schilders als Carlevarijs en Canaletto. Zijn zoon Luigi zou één van de belangrijkste architecten van zijn tijd worden.

Zijn ouders en jeugdjaren¹

Jasper van Wittel² werd in Amersfoort geboren, waarschijnlijk in 1652. De juiste datum is niet te achterhalen daar de rooms-katholieke kerkelijke doopboeken uit die periode ontbreken. De enige aanwijzing voor zijn geboortjaar is de mededeling op zijn grafsteen uit 1736 dat hij op 83-jarige leeftijd overleed.

Hij was de zoon van Adriaen Jaspersz. van Wietel en Mayken Cornelisdr. Copiers. Er zijn aanwijzingen dat zij afkomstig waren uit Leiden of omgeving. Bij de registratie in het register van het Huisgeld van 1653 staat genoteerd 'uit Leiden'. En in een akte van 1 november 1667 machtigde Adriaen Jaspersz. zijn zwager Coenraet Piggen uit Leiden om in zijn naam alle schulden, die hij op dat moment of in de toekomst daar zou hebben uitstaan, te innen, heffen of te ontvangen, zo nodig met behulp van de justitie.³

Op 26 augustus 1652 kochten de ouders van Jasper een huis in de Utrechtsestraat 'alwaer de Pauw is uythangende'.⁴ Het stond dicht bij de Utrechtsepoort aan de zuidoostzijde van de straat met een tuin die grensde aan de stadsmuur.⁵

Blijkens de verlening van het burgerschap van Amersfoort op 14 augustus 1654 was vader Van Wittel radermaker.⁶ In die hoedanigheid leverde hij kruiwagens aan het stadsbestuur. Daarnaast zal hij ook wagens vervaardigd hebben voor het transport van bijvoorbeeld bier en tabak. Uit een akte van 5 juni 1681 blijkt dat hij ook wagens voor personenvervoer maakte. Hij had een nieuwe 'koetswagen' geleverd aan de voerman Jan Spithoven te Wijk bij Duurstede; na diens overlijden bleef zijn weduwe in gebreke om de nog openstaande schuld te voldoen. Van Wittel machtigde de zilversmid Cornelis van Berck uit Utrecht om in zijn naam dit bedrag in te vorderen.⁷

Bij het maken van wagens maakte hij ook gebruik van teer. In 1669 diende hij bij de stadregering een verzoek in om zijn teer te mogen koken binnen één der bogen van de stadsmuur aan de oostzijde van de Utrechtsepoort. Dit verzoek werd, tot wederopzeggens toe, ingewilligd.⁸

Over het schoolondericht van Jasper is niets bekend maar waarschijnlijk heeft hij enkele jaren les gehad op de Latijnse school. Na de Alteratie van 1579 weigerden rooms-katholieke ouders aanvankelijk hun zonen les te laten geven door protestantse

¹ Zie over hem ook M.W. Heijenga-Klomp, 'Jacob van Staverden en Caspar van Wittel, twee schilders van Amersfoort te Rome', *Flebite* 21 (1991) 34-49. Hierin onder meer wat uitvoeriger informatie over de ouders van Van Wittel en verdere in Amersfoort wonende familie.

² Door het ontbreken van doopboeken uit de periode van Van Wittels geboorte is onbekend welke namen hij bij zijn geboorte precies meekreeg. Het ligt echter voor de hand dat hij naar zijn vader Jasper Adriaenz. werd genoemd. In

→

onderwijzers. Zij prefereerden privé onderwijs door rooms-katholieken. Dit werd toen weer verboden door het stadsbestuur. Dit conflict sleepte zich jaren voort maar behoorde in de periode dat Jasper naar school ging waarschijnlijk tot het verleden.⁹ Zijn ouders hadden er ook geen bezwaar tegen dat hij voor zijn opleiding tot schilder bij twee protestanten in de leer zou gaan: Thomas van Veenendaell en Matthias Withoos.

De eerste leerjaren

Op welke leeftijd Jasper de school verliet om leerling schilder te worden is onbekend, waarschijnlijk met zijn elfde jaar. Volgens een latere biografie die geschreven werd door Lione Pascoli,¹⁰ een vriend van Jaspers zoon Luigi, verbleef hij vier à vijf jaar als leerling bij de portretschilder Thomas van Veenendaell. Dat moet dus geweest zijn tot 1667/68. Daarna vertrok hij, ter afronding van zijn opleiding, naar de kunstschilder Matthias Withoos.

De portretschilder Thomas van Veenendaell werd waarschijnlijk rond 1627 te Amersfoort geboren als zoon van Jan Remmertsz. en Aelbertge Jacobsdr. Zij waren afkomstig uit Veenendaal en gebruikten deze plaats als achternaam na hun huwelijk in augustus 1626. Zij waren lid van de remonstrantse broederschap.

In 1647 leverde Thomas zijn meesterproef in en werd hij opgenomen in het Sint-Lucasgilde. Van hem zijn slechts weinig schilderijen bekend. Hij portretteerde inwoners van Amersfoort en anderen, mogelijk wel wonend in de provincie Utrecht.

Hij huwde op 18 februari 1655 te Soest met Suzanna Packou en overleed na 2 april 1673.¹¹

Italië was zijn voornaam Jasper lastig te gebruiken en veranderde hij deze in Gasparo. Veel van zijn schildrijen signeerde hij met als achternaam Van Witel. Dit is niet zo verwonderlijk want zijn vader noemde zich Van Wietel. Op de titelpagina van de tentoonstellingscatalogus van zijn werk, *Gaspare Vanvitelli e le origini del vedutismo* (Rome 2003) staat echter een handtekening afgebeeld met als achternaam 'Van Wittel'. Ook A. Houbraken noemt in zijn *De groote schouburgh der Nederlandsche*

konstschilders en schilderessen (Amsterdam 1718-1721) de schilder Van Wittel. Daarna blijft hij in de kunsthistorische literatuur als zodanig aangeduid. In Italië wordt hij Gaspare Vanvitelli genoemd.
 3 GAA, NA AT 013a001, 1 november 1667.
 4 GAA, Stadsgerecht 436, 22-26 augustus 1652.
 5 GAA, NA AT 012a001, fol. 196.
 6 GAA, Resolutieboek nr. 28, 1653-1655.
 7 GAA, NA AT 013a002.
 8 GAA, Resolutieboek nr. 35, 27 september 1669.

9 H.J. Reynders, *Gedenkboek van het Stedelijk Gymnasium te Amersfoort 1376-1926* (Amersfoort 1928) 159 en volgende.
 10 A. Zwollo, *Hollandse en Vlaamse vedutischilders te Rome 1675-1725* (Assen 1973) appendix 1, p. 204. Deze in het Italiaans geschreven biografie werd reeds in 1981 door mevrouw E.A.M. Scheltema-Vriesendorp voor mij in het Nederlands vertaald.
 11 L. van Hoorn-Koster, 'Thomas van Veenendaell een 17de eeuwse Amersfoortse schilder', *Fleहित* 21 (1991) 50-53.

De ouders van Jasper zullen met Van Veenendaell een contract hebben gesloten over de duur en de kosten van de opleiding. Van invloed op het lesgeld waren de werkzaamheden die de leerling in het atelier van de meester moest verrichten. De meesten moesten, alvorens met het echte schilderen te beginnen, helpen bij het onderhoud van het gereedschap in het atelier zoals het verzorgen van het palet en de penselen, het reinigen van de doeken of panelen, het bereiden van verf en het plamuren van de doeken.

Als een leerling na een aantal jaren in staat bleek om zelfstandig kleine werken te schilderen, werd hem dat in zijn vrije tijd toegestaan. Dit werk mocht hij behouden of de meester betaalde hem er een zeker bedrag voor.¹²

Op de vraag wat Jasper geleerd heeft bij Van Veenendaell is het moeilijk een antwoord te geven. In zijn latere schilderijen en tekeningen is geen invloed van de portretschilder te zien. Maar in de collectie van het Vanvitellimuseum te Caserta, gevestigd in het paleis bij Napels dat gebouwd werd door zijn zoon Luigi, bevindt zich een aantal studies van zijn hand van figuren, portretten en details van het menselijk lichaam.¹³ Omdat geen tekeningen van Van Veenendaell bekend zijn, is niet na te gaan of hier van beïnvloeding sprake is.

Leerling bij Matthias Withoos

Jasper moet ongeveer 16-17 jaar oud geweest zijn toen hij bij Withoos met een totaal ander genre in de schilderkunst kennis maakte.

Als medeleerlingen trof hij zeker enkele kinderen van Withoos aan zoals Pieter, die ongeveer 14 jaar was, en Johannes, 12 à 13 jaar oud. En misschien was er ook de achtjarige Alida die haar eerste bloemen begon te tekenen. Waarschijnlijk was ook Jacob van Staverden, Jaspers latere reisgenoot naar Italië, daar aanwezig.¹⁴

Withoos werd waarschijnlijk omstreeks 1627 in Amersfoort geboren.¹⁵ Niet alleen als schilder maakte hij naam maar ook in de stedelijke samenleving zou hij een rol van betekenis spelen. Hij was lid van de raad en zou ook schepen worden.

In het oeuvre van Withoos kwam op de

eerste plaats het door hem en Otto Marseus van Schrieck in Italië ontwikkelde bosgezicht. Daarnaast schilderde hij Italiaanse landschappen met ruïnes, bloemstukken en enigszins lugubere vanitasstilllevens.¹⁶ Maar Withoos is vooral bekend geworden door zijn enorme stadsgezicht dat in 1671 voor 200 zilveren ducats door de stad werd aangekocht voor het stadhuis.¹⁷ Thans prijkt het in Museum Flehite. Het paste in een traditie die in het begin van de 17de eeuw was ontstaan en stellig diende ter ondersteuning van het prestige van het stadsbestuur. Withoos had overigens al in 1658 een kleiner stadsgezicht geschilderd. Naast deze grotere en kleinere gezichten op de stad kwam er ook een traditie op van geschilderde gezichten in de stad, een genre dat door tekeningen en prenten al in de 16de eeuw steeds populairder werd.¹⁸ Van Withoos zijn geen gezichten in de stad bekend. Gezien zijn latere successen in Italië met stadsgezichten moet Van Wittel er uitgebreid kennis van genomen hebben. Dat kan in Utrecht gebeurd zijn met het werk van bij voorbeeld Saenredam en Droochsloot die omstreeks 1630 verschillende versies van de Hof in Amersfoort schilderde. Maar ook in een stad als Amsterdam was het stadsgezicht in die periode zeer geliefd. Daarnaast zal Van Wittel zeker meegewerkt hebben aan het grote stadsgezicht van Withoos. Met voorstudies van bepaalde gebouwen of bij de uitwerking van onderdelen van het schilderij zelf zal hij een zekere ervaring met dit genre opgedaan hebben. Daarnaast moet hij zich, zoals wij later nog zullen zien, diverse technieken hebben eigen gemaakt om een stadsgezicht zo natuurgetrouw mogelijk weer te geven.

Voor de afronding van een schildersop-

12 A. de Jager, 'Meester, leerjongen, leertijd. Een analyse van zeventiende eeuwse Noord-Nederlandse leerlingcontracten van kunstschilders, goud- en zilversmeden', *Oud Holland* 104 (1990) 69 en volgende.

13 C. Marinelli, *L'Esercizio del disegno. I Vanvitelli. Catalogo generale del fondo dei disegni della Reggia di Caserta* (Milaan 1993)

14 Heijenga, 39.

15 C. van den Braber, *Gezicht op Amersfoort van Matthias Withoos* (Amersfoort 2003) 17.

16 M. Schepper, *Matthias Withoos, een veelzijdig talent* (scriptie z.pl. 1990).

17 GAA, Resolutieboek 35.

18 C. van Lakerveld (red.), *Opkomst en bloei van het Noord-nederlandse stadsgezicht in de 17de eeuw*, (Amsterdam-Toronto 1977), Haak 151-161 en Van den Braber 19-23.

1 Detail van het grote gezicht op Amersfoort van Matthias Withoos uit 1671. Links de Koppelpoort en de Sint-

Aegtenkapel, rechts O.L.V. toren en kerk. Museum Flehite, in bruikleen van de gemeente Amersfoort.

leiding stond twee à drie jaar. Het is daarom goed mogelijk dat Jasper in 1672 op het atelier van Withoos of ten huize van de toenmalige busmeester van het Sint-Lucasgilde werkte aan zijn meesterproef om in dat jaar op de feestdag van Sint-Lucas, 18 oktober, te worden aangenomen als volwaardig lid van het gilde. De dreiging van de oprukkende legers van de Franse koning Lodewijk XIV deden hem echter besluiten om met het gezin Withoos te vluchten naar West-Friesland.

Vlucht naar Hoorn

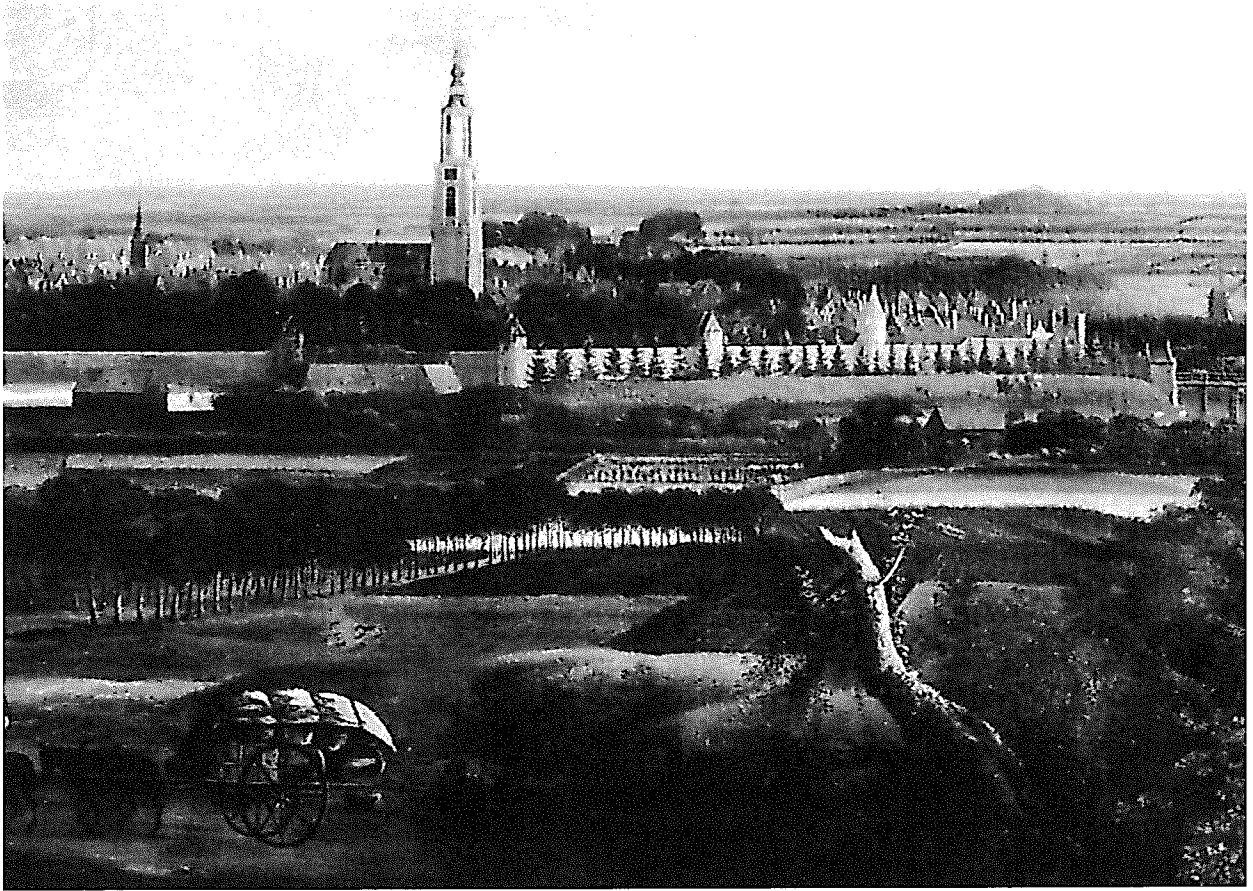
In de eerder genoemde biografie van Pascoli staat dat Withoos als een vader voor

Jasper was. Dat was waarschijnlijk de reden om zijn leermeester te volgen en zijn ouders tijdelijk te verlaten.

Withoos vestigde zich met zijn gezin in de Proofsteeg te Hoorn, midden in de stad. De Kamers van Oost-Indische en West-Indische Compagnie zorgden daar voor grote bedrijvigheid op het gebied van de internationale handel, scheepsbouw en dergelijke. Maar door de in 1672 eveneens uitgekomen oorlog op zee met Engeland ondervond Hoorn direct de gevolgen van een stagnerende handel. De stad bleef echter buiten het bereik van vijandelijke troepen.

In die tijd waren verschillende schilders in Hoorn werkzaam, maar gezien hun specialismen is het niet waarschijnlijk dat zij

19 J. Brozius, 'Aspecten van de Hoornse schilderkunst in de 17de eeuw', *West-Frieslands Oud en Nieuw* (1993) en volgende.

een inspiratiebron voor Van Wittel zijn geweest.¹⁹ Misschien heeft hij wel contacten gehad met schilders in Alkmaar. Hier werkte een oude bekende van Withoos, Caesar van Everdingen. Hij was ook een leerling van Van Campen geweest en had op Randenbroek de orgeldeuren, met een afbeelding van onderdelen van het doxaal van de Sint-Joriskerk te Amersfoort, geschilderd voor de Sint-Laurenskerk te Alkmaar.²⁰ Hoe dit ook zij, Jasper moet in die tijd een volleerd schilder zijn geworden die misschien ook wel door de verkoop van eigen werk in zijn onderhoud kon voorzien.

Terugkeer naar Amersfoort en vertrek naar Italië

Nadat de Fransen op 13 november 1673 Amersfoort hadden verlaten, keerde Jasper direct terug. Hij kwam in een vrijwel leeggeroofde stad. De hoge brandschattingen en het onderhoud en huisvesting van steeds wisselende troepen die roofden en plunderden, hadden de overheid en de burgerij vrijwel tot de bedelstaf gebracht.²¹ Het was duidelijk dat dit geen omgeving was waar veel opdrachten voor een kunstschilder te verwachten waren. Het was daarom des te aantrekkelijker eerst een reis te maken naar Italië. Het was in die tijd zeer gebruikelijk om daar als het ware de oplei-

20 F.D.O. Obreen, *Archief voor Nederlandse Kunstgeschiedenis* (Rotterdam 1877-'88) I 141 en volgende.

21 A. van Bemmelen, *Beschrijving der stad Amersfoort* (Utrecht 1760) II 953 en volgende.

ding af te sluiten en nieuwe inspiratie op te doen. Withoos had dat ook gedaan en mogelijk zijn er in Hoorn al plannen voor een dergelijke reis gemaakt.

Samen met Jacob van Staverden ging Van Wittel waarschijnlijk in de loop van 1674 op weg om in het najaar in Rome aan te komen. Pascoli vermeldt dat zij in Italië via Venetië, Ferrara, Bologna en Florence reisden. Over hun route ten noorden van de Alpen is niets bekend.

Van Staverden en Van Wittel werden vóór januari 1675 ingewijd in de schildersbent der Bentvueghels.²² Van Staverden kreeg de roepnaam 'Ijver'. Dat was goed gekozen want hij schilderde nog in 1674 zijn vroegst bekende schilderij: een terugkeer van de jacht.²³ Van Wittel kreeg de naam 'De toorts' of 'Piktoorts'. Zij waren op 3 januari 1675 aanwezig bij de inwijding van de Vlaamse schilder Abraham Genoels die de bijnaam 'Archimedes' kreeg.

Het schijnt dat Van Wittel in Rome een tijd leerling is geweest van deze Antwerpse schilder die altijd zijn vriend zou blijven. Vermoedelijk kreeg hij onderricht in het etsen en graveren en mogelijk ook in de geheimen van het perspectief. Genoels schilderde in Italië klassieke landschappen en oogstte vooral veel roem met zijn fraaie landschapsetsen. Hij verliet Rome in 1682 en keerde via Parijs terug naar Antwerpen waar hij in 1723 overleed.²⁴

Assistent van Cornelis Meyer

Het was voor de jonge kunstenaars in eerste instantie zeker niet makkelijk om in hun eigen onderhoud te kunnen voorzien. Het Romeinse publiek was verwend en het aanbod was groot. Dat ondervond ook Van

Wittel die in de eerste tijd zeker financiële steun van zijn ouders heeft ontvangen. Maar toen kruiste Cornelis Meyer zijn pad.

De in 1629 geboren Meyer was van oorsprong 'wieldraaiersgezel' maar had zich in de loop der jaren ontwikkeld tot een befaamd waterbouwkundige die zichzelf ingenieur noemde. In 1675 kwam hij uit Amsterdam naar Rome. Op verzoek van paus Clemens X moest hij een ontwerp maken voor de drooglegging van de Pontijnse moerassen en het bevaarbaar maken van de Tiber. Meyer nam Van Wittel in dienst om te helpen zijn ideeën op papier uit te werken. Samen bestudeerden zij de loop van de rivier en hebben zij te voet of te paard de oevers gevolgd tot aan Perugia. In maart 1676 waren zij met hun werkzaamheden begonnen en in oktober 1678 was het werk voltooid.²⁵

Meyer was een veelzijdig man die op allerlei terreinen uitvindingen deed. Hij maakte plannen voor fonteinen, waterleidingen, watermolens en deed zelfs voorstellen om in de omgeving van Rome de zijdeteelt te ontwikkelen. Hij publiceerde hierover met talrijke illustraties. Van Wittel zal daar aanvankelijk zijdelings bij betrokken zijn geweest. Wanneer zij uit elkaar zijn gegaan is onbekend. Meyer overleed in Rome in 1701.²⁶

Werkzaam als schilder te Rome

Na beëindiging van de samenwerking met Cornelis Meyer zocht Jasper zijn eigen weg. Hij liet de meeste genres in de schilderkunst die hij in Nederland geleerd had voor wat zij waren en koos voor het stadsgezicht, de vedute, als zijn nieuwe specialisme.

Bij zijn breed opgezette en natuurgetrou-

22 G.J. Hoogewerff, *De Bentvueghels* (Den Haag 1952).

23 Heijenga, 30.

24 A. van Würzbach, *Niederländisches Künstlerlexikon* (Amsterdam 1974) I 576.

25 Tal van tekeningen van Meyer en Van Wittel voor dit project worden bewaard in de Bibliotheca Corsiana te Rome, nr. 1227 (34.K.16), 66 bladen.

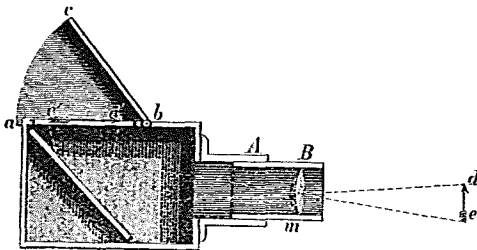
26 G.J. Hoogewerff, 'Cornelis Jansz. Meyer, Amsterdamsche Ingenieur in Italië', *Oud Holland* (1920) 83-103.

we stadsgezichten moet Van Wittel van technische hulpmiddelen gebruik gemaakt hebben. Wanneer hij zich beperkt zou hebben tot één enkel gebouw, al dan niet met een stuk van de directe omgeving, zou dat mogelijk geweest zijn met behulp van perspectivische lijnen en verdwijnpunten. Bij zijn vedutes was dat technisch niet mogelijk. Dat kon alleen met behulp van een draagbare camera obscura. In een soort donkere doos met een klein gat voor de lichtinval, al dan niet met een lens, konden op een stuk papier met ruitverdeling de contouren van het straatbeeld precies vastgelegd worden. Op een aantal van Jaspers tekeningen is inderdaad een ruitverdeling onder de voorstelling aangetroffen. Normaal werd deze óp de voorstelling aangebracht om de tekening als schilderij te kunnen reproduceren. Er zijn trouwens ook andere aanwijzingen voor het gebruik van een camera obscura. Dit apparaat was rond 1620 algemeen bekend in de Nederlanden. En in Italië had Giovanni della Porta al in

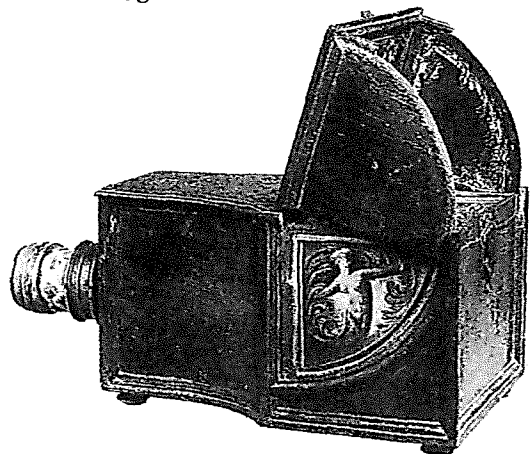
1558 op de mogelijkheid gewezen tekeningen te maken met behulp van de camera obscura.²⁷ Constantijn Huygens schreef er enthousiast over. De schilder Samuel van Hoogstraten (1627–1678) vond de weerspiegelingen in het donker zeer leerzaam voor jonge kunstenaars die op die manier ook kennis konden maken met ‘een werkelijk natuurlijke schilderkunst’. Hier raken wij ook de kern van de vernieuwing van Van Wittel. In de perspectivische visie ligt het accent vooral op het grotere gebouw, het beroemde monument, en een soort hiërarchische opbouw. Bij de schilderijen van Van Wittel zijn alle onderdelen even belangrijk. Door technische hulpmiddelen is het mogelijk om een ruimtelijke voorstelling op een verantwoorde wijze op een plat vlak weer te geven. Hierbij gaat het niet alleen om gebouwen en landschap maar ook om de personages met hun alledaagse bezigheden.²⁸

Caspar werkte met heldere Hollandse kleuren en klare luchten, geheel anders dan

27 G.B. della Porta, *Magiae Naturalis* (Napels 1558). Een uitgebreidere 2de druk uit 1589 werd in verschillende landen vertaald.
28 F. Benzi, ‘Idea e metodo nella pittura di Gaspare Vanvitelli ‘degli Occhiali’’, *Gaspare Vanvitelli*, 21–32. Met dank aan mevrouw B. Roth voor de vertaling van dit hoofdstuk in het Nederlands.

- 2 De werking van de camera obscura. De lens (m) wordt gericht op een voorwerp (d e). Het beeld wordt geprojecteerd op een spiegel die het terugkaatst naar een matglazenplaat (a b). Met behulp van een doorschijnend stuk papier kan de projectie afgetekend worden. Scherm b c dient om

- de lichtinval van buiten te weren. Illustratie uit A. Winkler Prins, *Geïllustreerde Encyclopaedie*, Rotterdam 1884, dl.4, p.368.

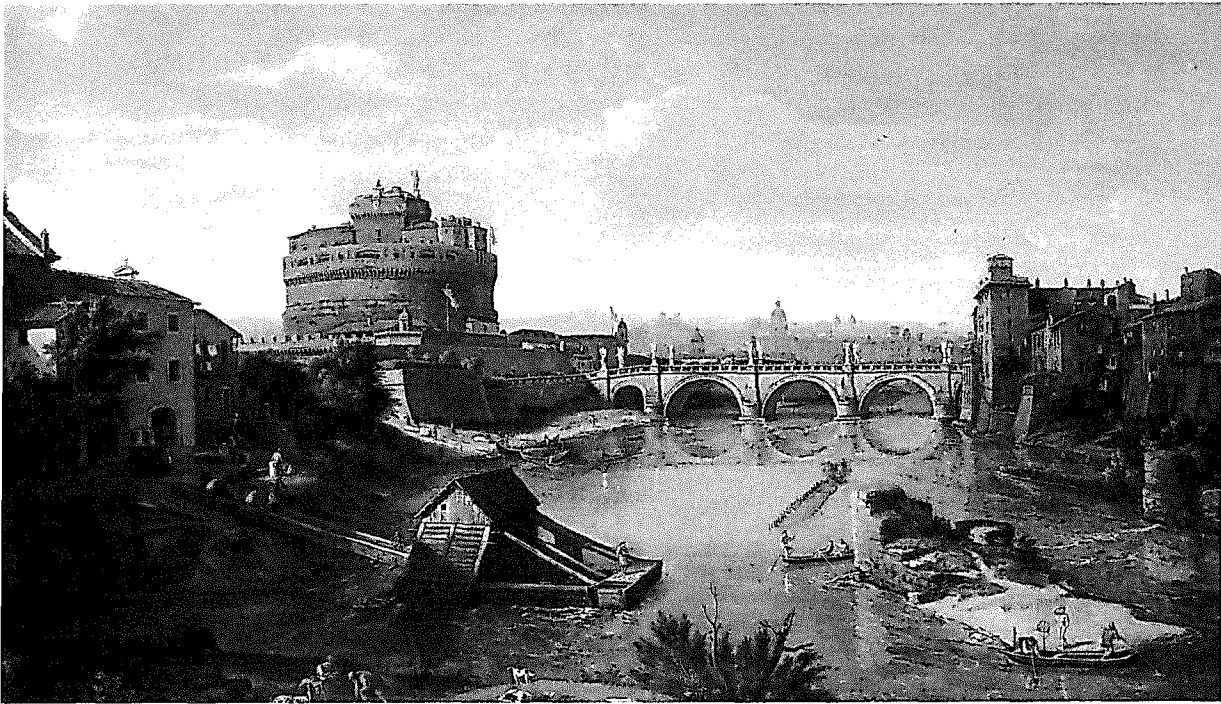
- 3 Draagbare camera obscura die toebehoort zou hebben aan Canaletto. Museo Carrer, Venetië.

de tot dan toe in Italië gebruikelijke gezichten in bedekte tinten. Opmerkelijk waren ook de spiegelingen van de gebouwen in het heldere water. Hij vermeed ook de zware slagschaduwen, vaak zo kenmerkend voor het werk van andere schilders. Alles op zijn schilderijen is zichtbaar. Zijn landschappen worden vaak overstroomd door het late avondlicht dat weerkaatst wordt in de witte gevels van de villa's en paleizen. Vrijwel zeker is hij hierbij beïnvloed door Claude Lorrain (1600–1682) een uit de Elzas afkomstige schilder die in Rome grote roem oogstte en sterke invloed uitoefende op de Nederlandse Italianisanten.²⁹

Belangstelling voor het werk van Van Wittel

Al vrij spoedig bestond er in Rome grote belangstelling voor het vernieuwende werk van Van Wittel. Het oudst bekende gedaateerde werk, een gezicht op de Piazza del Popolo, dateert uit 1680. Pascoli vermeldt dat Jaspers eerste vier schilderijen in tempera werden gekocht door een zekere Altoviti. In diens huis werden ze opgemerkt door markies Sacchetti. Hij nodigde Jasper uit om bij hem te komen wonen. Van Wittel wimpelde dit aanbod af, hij ging liever werken bij de koopman Pellegrino Peri voor wie hij tal van kopieën van Italiaanse schilderij-

29 Zie ook het artikel van D. Bull over het door het Rijksmuseum verworven schilderij van een havengezicht van Claude Lorrain in het *Bulletin van de Vereniging Rembrandt* 13 (2003) nr.2, 7-10.

4 Jasper van Wittel, *Gezicht op de Engelenburcht en de Tiber te Rome*. Olieverf op doek, 71 × 126 cm. Collectie Laura Biagotti, Guidonia.

en maakte. Later herhaalde markies Sacchetti zijn uitnodiging evenals diens oom, de ambassadeur van Malta. Jasper woonde zes jaar bij de laatste. Hij werd daar goed verzorgd en kreeg alle gelegenheid om zich verder te ontwikkelen. Er zijn enkele gedateerde schilderijen en tekeningen uit deze periode bekend. Een probleem is dat Van Wittel zijn werk vaak niet dateerde maar tot 1690 zijn alle wel gedateerde schilderijen in Rome ontstaan.

Intussen werd het thuisfront niet vergeten. Pascoli bericht dat Jasper tekeningen naar zijn vroegere leermeester in Hoorn stuurde om te laten zien welke stadsgezichten hij wilde gaan maken. Withoos was zo enthousiast dat hij een van zijn dochters aan Jasper wilde uithuwelijken. Het betreft hier mogelijk de oudste dochter, Adriana, geboren in 1653/54 of de in 1660 geboren Alida. Jasper is niet op dit voorstel ingegaan.

Opvallend is dat in de reeks schilderijen er geen uit 1687 bekend zijn. Mogelijk heeft hij omstreeks die tijd een bezoek aan zijn ouders in Amersfoort gebracht. Zijn oude vriend Jacob van Staverden verbleef daar aanwijsbaar in maart 1686 en januari 1687.³⁰ Jasper was vrijwel zeker enig kind en het is heel aannemelijk dat hij na zoveel jaren afwezigheid zijn ouders nog eenmaal terug wilde zien en mogelijk ook Withoos. In de Amersfoortse archieven is echter geen bevestiging van het bovenstaande aangetroffen.

In 1689 woonde Van Wittel samen met Van Staverden aan de Discesa di via Sant'Isidoro in de parochie Sant'Andrea delle Fratte. In hetzelfde huis woonde ook de verder onbekende schilder Jacob de Vos. Hun huishouden werd verzorgd door een inwonende gediensstige.³¹

Jasper had toen al een zekere faam ver-

worven want, volgens Pascoli, kwamen alle kardinalen uit het Noorden als ze in Rome waren hem daar bezoeken. Tot de vaste bezoekers hoorden ook Lorenzo Colonna en zijn zoon Filippo. Gedurende zijn leven zouden de Colonna's en hun relaties Jasper steeds opdrachten geven.

In 1690 reisde Jasper naar Lombardije en schilderde in die periode onder meer twee gezichten op het Lago Maggiore. Maar in 1693 en 1694 woonde hij weer met Van Staverden in Rome, ditmaal in de Vicolo della Purificazione. In het laatste jaar trad Jasper op als getuige bij de doop van een dochter van de uit Antwerpen afkomstige schilder Jan Frans van Bloemen.³²

In die tijd zijn er grote veranderingen opgetreden in het leven van beide vrienden. Van Staverden was zich bewust geworden dat zijn kunstwerken vrijwel geen belangstelling trokken. Hij koos nu voor een geheel andere toekomst. Als goed katholiek trad hij in dienst bij de lijfgarde van paus Innocentius XI. In een Romeinse transportakte van 3 februari 1694 wordt hij omschreven als 'Cavalier onder de Garde te paard van de paus tot Rome'.³³

Jasper schilderde in 1693 de pauselijke stoet die het Quirinaal verlaat vergezeld door de lijfgarde te paard. Misschien was het een afscheidsgeschenk aan zijn vriend Van Staverden.³⁴

Van Wittel zelf vertrok in de loop van 1694 uit Rome en ging op reis naar Noord-Italië.

Op zoek naar een vaste woonplaats

Volgens Pascoli wilde Van Wittel een plaats zoeken waar hij zich definitief zou kunnen vestigen. Hij schilderde en tekende in Florence, waaronder twee gezichten op de

30 Heijenga, 40.
31 G.J. Hoogewerff, *Nederlandse kunstenaars te Rome 1600-1725* ('s-Gravenhage 1943) 266.
32 Idem, 268.
33 Heijenga, 40 en volgende.
34 Dit schilderij werd in 1941 aangekocht om een plaats te krijgen in het nooit gerealiseerde Hitlermuseum in Linz. Thans bevindt het zich in het Martin von Wagner Museum te Würzburg. In een catalogus van het werk van Van Wittel door G. Briganti, *Caspar van Wittel e l'origine della veduta settecentesca* (Rome 1966) worden zes verschillende versies van dit onderwerp genoemd. De eerste dateerde waarschijnlijk uit 1683.

stad, in opdracht van de 'Grote Prins', waarschijnlijk hertog Cosimo III de Medici. Na ook Bologna en Ferrara bezocht te hebben arriveerde hij in Venetië. Hier kreeg hij diverse opdrachten van adellijke families.

Venetië moet een grote indruk op Van Wittel gemaakt hebben. Hier zag hij het water terug met de weerspiegelingen van de gebouwen zoals hij dat in Hoorn had leren kennen. Het Canal Grande met de Santa Maria della Salute schilderde hij onder wisselende atmosferische omstandigheden evenals de basiliek van San Marco en het Dogenpaleis. Bij het paleis ligt op zijn schilderijen de grote staatsgalei van de doge afgemeerd.

Na zijn verblijf in Venetië vertrok Jasper naar Milaan waar hij opnieuw een aantal opdrachten voor veduten ontving. Uiteindelijk reisde hij via Piacenza terug naar Rome. Er zijn enkele gezichten van Rome bekend die het jaartal 1696 dragen. Hier tekende Van Wittel met zijn bijnaam 'Gasparo degli Occhiali' (Gaspar met de bril).³⁵ Daarna vertrok hij voor een kort verblijf naar Napels. Bij aankomst werd hij door de douane gearresteerd en gevangen gezet omdat hij enkele schilderijen in zijn bagage meevoerde. Na het tonen van een schriftelijke toestemming om de stad te bezoeken werd hij weer in vrijheid gesteld.

Van Wittels huwelijk en de dood van zijn ouders

Na zijn terugkeer uit Napels trad hij op 18 februari 1697 in het huwelijk met Anna Lorenzani. Zij was geboren in 1669 en de dochter van Giovanni Andrea en Giovanna Petrucci. Anna's vader was een letterkundige en verzamelaar van boeken, manuscripten en kunstvoorwerpen.

Op 18 november 1698 werd hun zoon Urbano geboren die reeds enkele dagen later overleed. Kort daarvoor waren ook Jaspers ouders overleden. Uit een Romeinse notarisakte van 14 maart 1698, gepasseerd bij Joseph Sandus, blijkt dat het ouderlijk huis in Amersfoort is verkocht. Dit huis en twee woningen die op de wal uitkwamen werden verkocht aan Everard Cock en zijn echtgenote.³⁶ Uit niets blijkt dat Jasper broers of zusters heeft gehad. Als zijn ouders andere kinderen gehad zouden hebben zijn deze waarschijnlijk op jeugdige leeftijd overleden.

Van Wittel was inmiddels een gevierd schilder met vele opdrachten van de adel en hoge geestelijkheid. Andere kunstenaars brachten zelfs zijn veduten in prent, zoals een gezicht op de Piazza Navone gegraveerd door Gommarus Wouters die tegelijk met Jasper lid van de Bentveughels was geworden.

Reeds in 1686 was Jasper benoemd tot lid van de Congregazione dei Virtuosi del Pantheon, een bewijs van zijn maatschappelijk aanzien.³⁷

Verhuizing naar Napels

In 1699 vertrok het echtpaar Van Wittel naar Napels. Hier werd op 12 mei 1700 hun tweede zoon geboren, Luigi. Jasper had goede contacten opgebouwd met de Spaanse onderkoning, hertog Luis van Medinaceli. Deze trad als peetvader op van de jonggeborene, die naar hem vernoemd was, en hield hem ten doop. Van Wittel kreeg opdracht de privé vertrekken van de hertog in het koninklijk paleis te decoreren. Twee jaar en twee maanden werkte hij voor de hertog die hem 120 ducaten per maand betaalde. Tegelijkertijd kreeg Jasper opdrachten van aanzienlijke Napolitaanse

35 *Gaspare Vanvitelli*, 69.

36 Heijenga, 45-46.

37 G. Briganti, 'Gaspar van Wittel (Vanvitelli) schilder van Amersfoort', *Mededelingen Historisch Instituut Rome* 11 (1943), 124.

families. Hij maakte schilderijen en tekeningen van de stad, de kust en de haven van Napels. Mogelijk heeft hij ook een bezoek aan Capri gebracht.³⁸

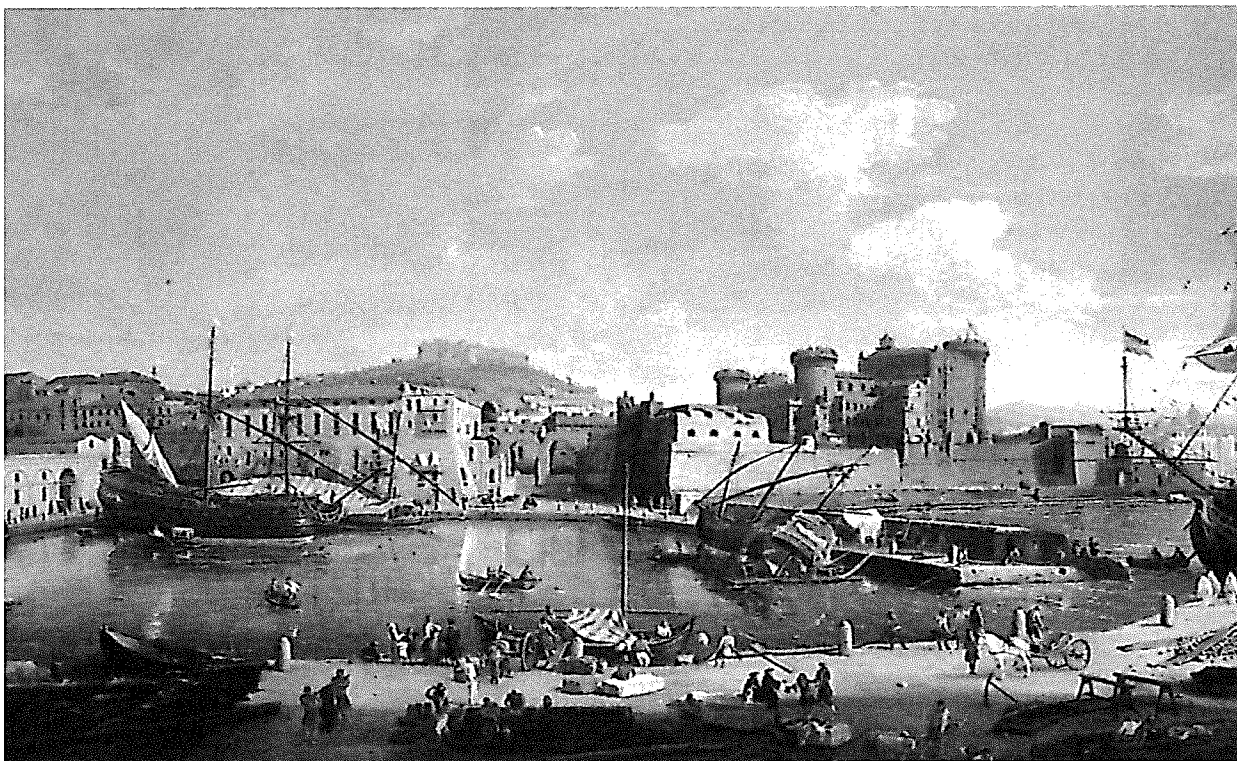
In 1701 bracht Jasper zijn familie terug naar Rome omdat er in Napels een opstand was uitgebroken. Zelf keerde hij daarna weer terug om zijn opdracht in het paleis af te maken. In 1702 ging hij weer naar Rome. Later zou Van Wittel verklaren dat deze korte periode in Napels tot de meest gelukkige en vruchtbaarste van zijn leven behoorden.

Van Wittels kinderen

38 Zwollo, 170.

Er werden in Rome nog enkele kinderen geboren. Op 16 juni 1702 een zoon die naar zijn overleden broer Urbano werd genoemd en op 25 november 1704 een dochter die enkele dagen later overleed. Dat was ook het geval met een zoon die op 6 september 1706 geboren werd. Tenslotte werd op 20 november 1710 een dochter Petronilla geboren.

Urbano bleef ongehuwd en trad in dienst van de rooms-katholieke kerk. Hij werd later kanunnik van de Sint-Pieter in Rome. Petronilla bleef ook ongehuwd. Zij woonde, evenals Urbano, in bij Luigi en zijn vrouw.

5 Jasper van Wittel, *Gezicht op de haven van Napels*. Olieverf op doek, 74 × 171,8 cm. Museo Thyssen-Bornemisza,

Madrid. Het grote schip links in de haven voert de vlag van de Republiek (oranje-blanje-bleu).

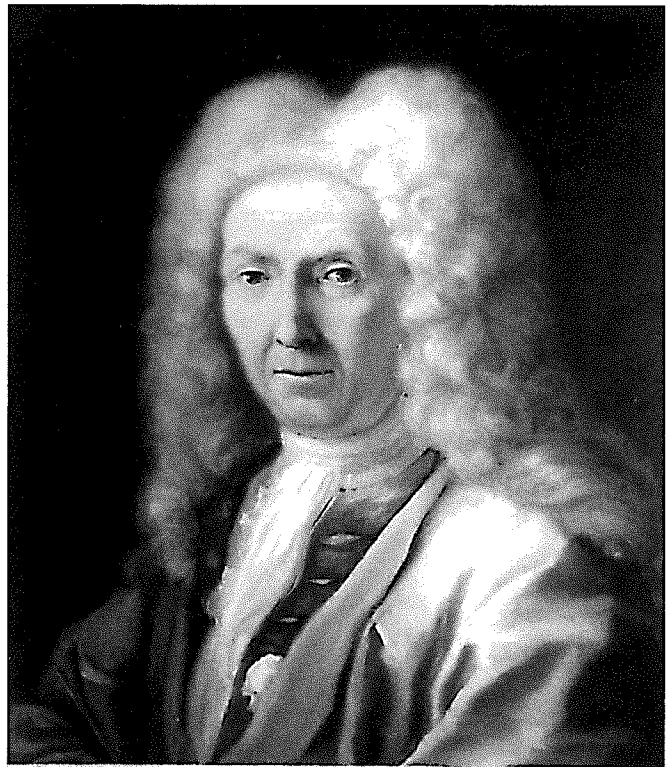
Broer en zuster voedden samen Luigi's dochters op toen hun vader en moeder in de jaren 1753–1761 in Napels verbleven. Petronilla overleed in 1766, Urbano vier jaar later toen hij bij zijn broer in Napels woonde.

Van Wittel en zijn opdrachtgevers

Uit een bewaard gebleven brief van Van Wittel uit 1707 blijkt dat hij overstelpt werd met werk. Deze brief was gericht aan markies D'Ausson die zich beklaagd had dat hij de bestelde schilderijen nog steeds niet ontvangen had. Jasper werkte aan vier gravures voor prins Colonna en dat ging ten koste van de bestelling van de markies. Hij had ook nog een bestelling voor een aantal schilderijen van een hooggeplaatste geestelijke en zijn nicht gekregen. Toen Van Wittel protesteerde dat hij dan niet aan zijn verplichtingen aan de markies kon voldoen, kreeg hij ten antwoord dat elke edelman enkele maanden uitstel zou gedogen ter wille van een dame! Verder wees Jasper er op dat het schilderen van een vedute veel tijd en geduld vergde zeker als men er met veel liefde en toewijding aan werkte zoals bij dat soort schilderijen een vereiste was.³⁹

Uit het bovenstaande blijkt wel dat Van Wittel met moeite kon voldoen aan de vele opdrachten die hij kreeg. Merkwaardig is dat in de literatuur en in de archieven nauwelijks sprake is van leerlingen of de hulp van andere bekwame vedute schilders. Toch zal hij naast zijn atelierwerk ook geregeld in Rome en daarbuiten rondgetrokken hebben om te tekenen en inspiratie op te doen voor nieuw werk.

Voor zijn tekeningen gebruikte hij meestal pen en penseel in de tinten bruin en grijs. De schaduwen werden gewassen in grijs.

GASPARE VANVITELLI OLANDESE PIT

6 Luigi Vanvitelli, Portret van zijn vader Jasper van Wittel. Accademia di San Lucca, Rome.

Op deze wijze heeft hij een groot oeuvre opgebouwd met studies van gebouwen en gezichten op een stad of dorp. Ook tekende hij vanuit de Middellandse Zee steden en havens aan de kust. Op talrijke tekeningen ontbreken echter een topografische aanduiding en een jaartal.⁴⁰ De getekende en geaquarelleerde landschappen die niet gesigineerd waren werden later meermalen toegeschreven aan Claude Lorrain.⁴¹ Pascoli vermeldt dat Van Wittel architectonische ontwerpen maakte voor het interieur van een van zijn opdrachtgevers. Ook maakte hij een ontwerp voor een fontein in Vermicino.

³⁹ *Gaspare Vanvitelli*, 70.
⁴⁰ Zwollo, 120. In openbare collecties in Rome en Napels bevinden zich grote bundels tekeningen die nog onvoldoende bestudeerd zijn. Daaronder zijn herinneringen aan Amersfoort en Hoorn. Ook in

In 1711 werd Van Wittel lid van de Accademia di San Luca in Rome. Tijdens de algemene ledenvergadering van 11 oktober van dat jaar leverde hij zijn meesterproef in, een 'vedute di Napoli'. Na goedkeuring van zijn werk werd hij beëdigd en als academicus geïnstalleerd. Deze hoge eer was eigenlijk alleen weggelegd voor grote Italiaanse meesters. Het toelaten van een buitenlander moet als een grote uitzondering worden beschouwd.⁴² Overigens had Van Wittel in 1709 het burgerschap van Rome verkregen.

Luigi schilderde het portret van zijn vader dat opgenomen werd in de collectie van de Accademia. Van Wittel was toen omstreeks 60 jaar.

In 1718 ontving Van Wittel een uitnodiging van kardinaal Annibale Albani om naar Urbino te komen. Hij ging erheen samen met Luigi. Ondanks het feit dat Van Wittel problemen met zijn gezichtsvermogen had kreeg hij toch opdacht om een groot aantal schilderijen te vervaardigen. In het archief van de Albani's worden er 24 genoemd. Daaronder waren diverse *vedute ideate* (fantasielandschappen). Deze waren ook in trek bij toeristen die op hun Grand Tour graag een werk van Van Wittel aanschafte als herinnering aan hun verblijf in Italië.⁴³

Van Wittels laatste opdrachtgever was markies Cavalieri. Hij werkte voor hem aan acht landschappen van verschillend formaat maar hij kreeg opnieuw last van zijn

tallose andere openbare verzamelingen bevinden zich tekeningen, onder meer in Museum Boijmans Van Beuningen in Rotterdam. Dit in tegenstelling tot zijn schilderijen die zich nog voor een groot deel in particuliere verzamelingen bevinden. Van Wittel maakte ook grafisch werk maar dat is nog nauwelijks bestu-

→

7 Jasper van Wittel, Gezicht op de Molo en het dogenpaleis te Venetië. Olieverf op doek, 98 × 174 cm. Gesigneerd: Gas. V. W. 1697. Museo del Prado, Madrid.

gezichtsvermogen. Desondanks slaagde hij er in een aantal van deze werken te voltooien.

In juli 1736 werd hij ziek, hij vatte kou en kreeg koorts. Na enkele dagen voelde hij zich beter maar kort daarop kreeg hij een aanval van pijn in de borststreek en op 13 september overleed hij. Zijn vrouw volgde hem op 16 december van hetzelfde jaar.

Van Wittel werd begraven in de San Lorenzo in Damaso maar in april van het jaar daarop lieten de beide zoons hun ouders herbegraven in de Santa Maria in Vallicella. Het graf werd gedekt door een zerk met inlegwerk van veelkleurig marmer. Op de steen staan gebeiteld zijn Italiaanse naam, zijn leeftijd en sterfdatum en de toevoeging 'Ultraiectensis' (van Utrecht). Onder de tekst plaatste men zijn familie-wapen: in een veld van lazuur een gouden keper; boven de keper twee en eronder één staande eikel met twee blaadjes. In 1790 werd dit graf door zijn kleinzonen afgestaan aan een andere familie. De zerk werd echter gehandhaafd.⁴⁴

Luigi Vanvitelli

De oudste zoon Luigi studeerde filosofie en wis- en natuurkunde.⁴⁵ Zijn vader had graag gezien dat hij ook schilder zou worden maar uiteindelijk koos hij voor de architectuur. Dit mede onder invloed van Jaspers vriend de beroemde architect Filippo Juvarra (1678–1736).⁴⁶ Zij hadden elkaar omstreeks 1704 in Rome ontmoet. Hoewel Javarra aanvankelijk ook schilderde en tekende koos hij toch voor de architectuur en werd als zodanig de leermeester van Luigi die zich zou ontwikkelen tot een voor-aanstaand bouwmeester. Luigi was de oogappel van zijn grootvader Giovanni

Andrea. Hij stierf toen Luigi elf jaar was en vermaakte hem al zijn bezittingen evenals die van zijn overleden vrouw.⁴⁷

Luigi werd net als zijn vader lid van Accademia di San Luca. Zijn installatie vond plaats op 4 januari 1733. In 1746 werd hij secretaris van dit genootschap.

Op 3 maart 1737 huwde hij met Olimpia Starich. Het echtpaar bleef wonen in het ouderlijk huis op de Campo dei Fiori in Rome. Zij kregen in de loop der jaren vijf zonen en drie dochters; één zoon is vroeg overleden.

Nadat Luigi zich als bouwmeester en architect had gevestigd kreeg hij al snel veel opdrachten. Als eerste de restauratie van het palazzo Albani te Urbino waar hij in 1718/19 met zijn vader vertoefd had. Daarna moest hij in Ascona een lazaret met een vijfhoekige plattegrond bouwen en een nieuwe haven. In Rome maakte hij een ontwerp voor de Chiesa del Gesù, de façade van het palazzo Chigi en een klooster. In 1742 riep paus Benedictus XIV zijn hulp in om de met instorting bedreigde koepel van de Sint-Pieter te restaureren. In 1751 volgde zijn benoeming tot hofarchitect van koning Karel IV van Napels. In die nieuwe functie kreeg hij opdracht om een 40 kilometer lang aquaduct aan te leggen, van de Apennijnen naar Napels om de stad van water te voorzien. Een tweede belangrijke opdracht van de koning voerde hem naar het 30 kilometer buiten Napels gelegen Caserta. Hier moest Luigi een zomerpaleis bouwen als een tweede Versailles. Het gebouw heeft een plattegrond van 247 × 184 meter en telt vijf etages. Het is opgetrokken in een stijl tussen barok en classicisme en telt 1200 vertrekken. Het heeft een uniek trappenhuis, in de hal geflankeerd door beeldhouwde leeuwen.

deerd en gepubliceerd.

41 L. Trezzani, 'Gaspare Vanvitelli, "pittore di Roma moderna"', *Gaspare Vanvitelli*, 33-44.

42 G.J. Hoogewerff, *Bescheiden in Italië* (Rome-Den Haag 1913) II 80.

43 Mogelijk kwamen langs deze weg vier schilderijen van Van Wittel met gezichten op Rome en Venetië in het bezit van de graven Van Bylandt. In 1696 werden vier van zijn aquarellen geveild in Amsterdam.

44 Zwollo, 208.

45 Heijenga, 49 noot 92; *Winkler Prins*, 487 s.v. Vanvitelli; A. Heering, 'Vanvitelli: Nederlandse genialiteit in Italië', *Amersfoortse Courant* 22 januari 1992. Een kleinzoon van Luigi, ook Luigi geheten, stelde een *Vita Luigi Vanvitelli* samen. Het werd bewerkt en uitgegeven door M. Rotili (Napels, z.j.).

Het geheel is omgeven door een schitterend park van 90 hectare met vele fontein en een waterval van 78 meter hoog. Dit park werd ontworpen door Luigi's zoon Carlo die zijn vader zou opvolgen als hofarchitect. Naast het paleis bouwde Luigi in Napels de rijkversierde Chiesa dell' Annunziata.

Luigi overleed op 1 maart 1773 te Caserta. In de kerk van San Francisco in Napels werd in opdracht koning Ferdinand IV een monument ter nagedachtenis van Luigi opgericht. In 1937 werd ter herinnering aan deze Nederlands/Italiaanse bouwmeester in het paleis van Caserta een museum ingericht, het Vanvitelliano.

Ook Luigi's kinderen bekleedden belangrijke maatschappelijke functies. Carlo werd zoals gezegd hofarchitect. Zijn broers Pietro en Francesco traden in dienst van de koning van Napels. Zij volgden hem toen hij terugkeerde naar Spanje om daar de troon te bestijgen. De naar zijn grootvader vernoemde Gaspar werd een bekend rechtsgeleerde. De oudste dochter, Anna Maria, huwde met een leerling van haar vader, François Sebastini. Ook zij verlieten Napels en vestigden zich in Spanje waar Anna Maria benoemd werd tot hofdame van de koningin.

Betekenis van Van Wittel

Bij de beschrijving van bepaalde genres in de kunstgeschiedenis wordt enerzijds ruime aandacht geschonken aan voorlopers

en mogelijke inspiratoren maar wordt anderzijds ook erkend dat sommige kunstenaars door hun eigen 'genie' een geheel nieuwe weg in kunnen slaan. Dat geldt zeker voor de ontwikkeling van de Italiaanse vedute van de 18de eeuw. Daarbij is een belangrijke plaats weggelegd voor Jasper van Wittel.⁴⁸ Hij gaf het Italiaanse stadsgezicht een nieuwe vorm die aansloeg bij het publiek van kopers en bij andere kunstenaars zoals Carlevarijs (1663–1730) en Canaletto (1697–1768). Hoever die invloed is moeilijk precies te bepalen. Maar hoe verschillend het werk van deze drie schilders ook is, overeenkomsten in opzet, kleurgebruik en techniek (gebruik van de camera obscura!) tonen een duidelijke verwantschap. Het is waarschijnlijk dat er persoonlijke contacten van Carlevarijs en Canaletto met Van Wittel zijn geweest en zij hebben zeker kennis genomen van zijn werk. Met name bij Canaletto is dat heel duidelijk zichtbaar. Meer dan bij Carlevarijs speelde bij hem de objectieve weergave van de stad de hoofdrol en niet als decor voor de een of andere festiviteit. Canaletto liet zich inspireren door de schilderijen van Van Wittel met hun heldere kleuren. Hiermee speelde hij ook in op de vraag van de 'toeristische' markt waarvoor ook Van Wittel met zoveel succes gewerkt had.

Zo kan de Amersfoortse schilder Jasper van Wittel gezien worden als een belangrijke schakel in de ontwikkeling van de 18de-eeuwse Italiaanse vedute.

46 *Winkler Prins van de kunst* (Amsterdam 1959) XI 287.

47 Heijenga, 49 noot 92.

48 B. Aikema en B. Bakker, *Schilders van Venetië. Oorsprong en bloei van de Venetiaanse vedute* ('s-Gravenhage 1990), hierin met name B. Aikema, 'Voorgeschiedenis', pp.19-46. Verder over de rol van Van Wittel L. Laureati, 'Gaspar van Wittel e l'origine del genere 'veduta' nella pittura del Settecento' en W.L. Barcham, 'Luca Carlevarijs e la creazione della veduta del XVIII secolo' pp.47-56 en 57-67. Met dank aan mevrouw B. Roth voor de samenvatting in het Nederlands van deze artikelen

Afkortingen

GAA = Gemeentelijke Archiefdienst Amersfoort. Thans: Archief Eemland.
NA = Notariële Archieven.